ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
PHILIPPE LÉGER
της 31ης Μαΐου 1995 *

1. Οι παρούσες προδικαστικές υποθέσεις αφορούν την ερμηνεία του άρθρου 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978, περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως [1] (στο εξής: οδηγία). Ουσιαστικώς ζητείται από το Δικαστήριο να αποφανθεί επί της εφαρμογής της αρχής αυτής επί μιας εθνικής νομοθεσίας (της γερμανικής) η οποία αποκλείει τις «ήσσονες» εργασίες (geringfügige Beschäftigungen) ή την εργασία «βραχείας διαρκείας» (kurzzeitige Beschäftigung) από την υποχρεωτική ασφάλιση αναπηρίας και γήρατος, από την ασφάλιση ασθενείας και από την υποχρέωση καταβολής εισφορών στο πλαίσιο της ασφαλίσεως κατά της ανεργίας.

2. Το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας, το οποίο αποτελεί το αντικείμενο της παρούσας αιτήσεως ερμηνείας, έχει ως εξής:

«Η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως συνεπάγεται την απουσία κάθε διακρίσεως που βασίζεται στο φύλο, είτε άμεσα είτε έμμεσα, σε συσχετισμό ιδίως με την οικογενειακή κατάσταση, όσον αφορά:

— το πεδίο εφαρμογής των συστημάτων και τους όρους πρόσβασης στα συστήματα αυτά,

— την υποχρέωση καταβολής εισφορών και τον υπολογισμό των εισφορών,

— τον υπολογισμό των παροχών, συμπεριλαμβανομένων των προσαυξήσεων λόγω συζύγου και προστατευομένου προσώπου, και τις προϋποθέσεις διαρκείας και διατηρήσεως του δικαιώματος επί των παροχών.»

3. Θα ήθελα ευθύς εξαρχής να υπενθυμίσω διά βραχέων τις κοινές στις δύο υποθέσεις που έχουν υποβληθεί στο Δικαστήριο εθνικές διατάξεις.

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

1 — ΕΕ ειδ. έκδ. 05/003, σ. 160.

Η εθνική νομοθεσία

α) *Υποχρεωτική ασφάλιση αναπηρίας και γήρατος και ασφάλιση ασθενείας*

4. Κατά τη γερμανική νομοθεσία, μια εργασία θεωρείται «ήσσων» [2], όταν κατά κανόνα παρέχεται λιγότερο από δεκαπέντε ώρες την εβδομάδα και όταν ο μηνιαίος μισθός δεν υπερβαίνει το ένα έβδομο του μηνιαίου μισθού των ασφαλισμένων στο εκ του νόμου σύστημα ασφαλίσεως γήρατος κατά το ημερολογιακό έτος αναφοράς [3].

5. Οι εργασίες αυτού του είδους δεν υπόκεινται ούτε στην υποχρεωτική ασφάλιση αναπηρίας και γήρατος [4] ούτε στην ασφάλιση ασθενείας [5]. Επομένως δεν συνεπάγονται την υποχρεωτική καταβολή εισφορών.

2 — Άρθρο 8, παράγραφος 1, σημείο 1, του βιβλίου IV του Sozialgesetzbuch (γερμανικού κώδικα κοινωνικής ασφαλίσεως, στο εξής: SGB IV), και άρθρο 5, παράγραφος 2, πρώτη φράση, σημείο 1, του βιβλίου VI του Sozialgesetzbuch (στο εξής: SGB VI).

3 — Αυτό το ανώτατο όριο αμοιβής προσαρμόζεται ετησίως, το δε 1993 ανερχόταν σε 530 γερμανικά μάρκα (DM) τον μήνα στα παλαιά ομόσπονδα κράτη και σε 390 DM στα νέα ομόσπονδα κράτη.

4 — Άρθρα 8, παράγραφος 1, του SGB IV και 5, παράγραφος 2, του SGB VI.

5 — Άρθρο 7 του SGB V, σε συνδυασμό με το άρθρο 8, παράγραφος 1, του SGB IV.

β) *Υποχρέωση καταβολής εισφορών στο πλαίσιο της ασφαλίσεως κατά της ανεργίας*

6. Ομοίως, δικαίωμα λήψεως επιδόματος ανεργίας ή επιδόματος αρωγής ανέργου υφίσταται μόνον αν έχει προηγουμένως κτηθεί με την άσκηση δραστηριότητας συνεπαγομένης την υποχρέωση καταβολής εισφορών ή με την πάροδο χρονικού διαστήματος εξομοιουμένου με περίοδο ασκήσεως τέτοιας δραστηριότητας [6].

7. Οι εργαζόμενοι που ασκούν είτε «ήσσονα» εργασία είτε δραστηριότητα «βραχείας διαρκείας» απαλλάσσονται της υποχρεώσεως καταβολής εισφορών [7].

8. Μια δραστηριότητα θεωρείται ως «βραχείας διαρκείας» όταν συνήθως περιορίζεται, από τη φύση της ή βάσει συμβάσεως εργασίας, σε δεκαοκτώ ώρες την εβδομάδα [8].

Πλαίσιο της υποθέσεως C-317/93, Nolte

9. Η Nolte, προσφεύγουσα της κύριας δίκης στην υπόθεση C-317/93, εργάστηκε και κατέ-

6 — Άρθρα 100, 134, 104 και 168 του Arbeitsförderungsgesetz (νόμου περί προωθήσεως της εργασίας, στο εξής: AFG).

7 — Άρθρο 169 a του AFG.

8 — Άρθρο 102 του AFG.

βαλε υποχρεωτικές ασφαλιστικές εισφορές μέχρι την ηλικία των 35 ετών, δηλαδή μέχρι το 1965. Έκτοτε δεν έχει πλέον ασκήσει δραστηριότητες εμπίπτουσες στο προβλεπόμενο από τον νόμο σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως και, συνεπώς, δεν έχει πλέον καταβάλει υποχρεωτικές εισφορές. Για τελευταία φορά εργάστηκε από το 1977 μέχρι τον Μάρτιο του 1987, παρέχοντας «ήσσονα» εργασία δέκα ωρών την εβδομάδα (ως καθαρίστρια), η δε αμοιβή της υπολειπόταν πάντοτε του προβλεπομένου για την εξαίρεση από την ασφάλιση γήρατος ορίου.

Τον Ιούνιο του 1988 προσβάλλεται από βαρεία ασθένεια, η οποία την εμποδίζει του λοιπού να ασκήσει οποιαδήποτε τακτικώς παρεχομένη μισθωτή εργασία. Τον Νοέμβριο του 1988 ζητεί, κατά συνέπεια, τη χορήγηση συντάξεως αναπηρίας. Η αίτησή της απορρίπτεται από τη Landesversicherungsanstalt Hannover, καθής της κύριας δίκης, για τον λόγο ότι δεν πληροί τις προϋποθέσεις χορηγήσεως συντάξεως που τάσσει ο ασφαλιστικός κώδικας [9].

10. Το Sozialgericht Hannover, ενώπιον του οποίου έφερε την υπόθεση η Nolte, έκρινε ότι ο αποκλεισμός των «ησσόνων» εργασιών από την υποχρεωτική ασφάλιση συνιστά έμμεση διάκριση, αντίθετη προς το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας, και ότι η προσφεύγουσα της κύριας δίκης έπρεπε, συνεπώς, να αντιμετωπιστεί ως εάν ο μισθός της συνεπαγόταν την καταβολή εισφορών ασφαλίσεως γήρατος [10].

11. Κατόπιν αυτού το δικαστήριο αυτό ανέστειλε τη διαδικασία και υπέβαλε στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Συνιστά μια εθνική ρύθμιση, η οποία αποκλείει από το προβλεπόμενο από τον νόμο σύστημα ασφαλίσεως γήρατος τις εργασίες που κατά κανόνα συνεπάγονται λιγότερες από 15 ώρες απασχολήσεως την εβδομάδα και μισθό μη υπερβαίνοντα το ένα έβδομο του μηνιαίου μισθού αναφοράς (άρθρο 8, παράγραφος 1, σημείο 1, του SGB IV και άρθρο 5, παράγραφος 2, πρώτη φράση, σημείο 1, του SGB VI), δυσμενή διάκριση λόγω φύλου, αντίθετη προς το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ, εφόσον πλήττει πολύ περισσότερες γυναίκες απ' ό,τι άνδρες;

2) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα: Πρέπει το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι το δικαίωμα λήψεως συντάξεως αναπηρίας (άρθρο 44, παράγραφος 1, σημείο 2, του SGB VI) παρέχεται ακόμη και όταν δεν έχουν καταβληθεί υποχρεωτικές εισφορές, εφόσον, εντός των πέντε ετών που προηγούνται της επελεύσεως της αναπηρίας, ο ενδιαφερόμενος έχει ασκήσει επί τρία έτη εργασία 15 ωρών την εβδο-

9 — Συνδυασμένες διατάξεις των άρθρων 1247, παράγραφος 2a, και 1246, παράγραφος 2a, πρώτη φράση, σημείο 1, του βιβλίου IV του Reichsversicherungsordnung (του παλαιού κώδικα κοινωνικής ασφαλίσεως, στο εξής: RVO), που αντιστοιχούν στο νέο άρθρο 44, παράγραφος 1, σημείο 2, του SGB VI: για να τύχει ένα πρόσωπο συντάξεως αναπηρίας, πρέπει να μπορεί να αποδείξει ότι εντός της πενταετίας που προηγείται της επελεύσεως της αναπηρίας κατέβαλε επί τρία τουλάχιστον έτη εισφορές για εργασία ή απασχόληση που υπόκειται σε υποχρεωτική ασφάλιση.

10 — Βλ. συναφώς απόφαση της 24ης Ιουνίου 1987, 384/85, Borrie Clarke (Συλλογή 1987, σ. 2865, σκέψη 12).

μάδα κατ' ανώτατο όριο, η οποία δεν υπόκειται, κατά το εθνικό δίκαιο, σε υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, αντί αμοιβής μη υπερβαίνουσας το προβλεπόμενο ανώτατο όριο αμοιβής, και εφόσον η μη χορήγηση παροχών γι' αυτού του είδους τη μερική απασχόληση πλήττει περισσότερες γυναίκες απ' ό,τι άνδρες;»

Πλαίσιο της υποθέσεως C-444/93, Megner και Scheffel

12. Οι Megner και Scheffel, προσφεύγουσες της κύριας δίκης στην υπόθεση C-444/93, εργάζονται ως καθαρίστριες στην εταιρία G. F. Hehl & Co., η οποία έχει παρέμβει στην κύρια δίκη. Το ωράριο εργασίας τους ανέρχεται, κατά κανόνα, σε δύο ώρες, κατ' ανώτατο όριο, ανά εργάσιμη ημέρα, με βάση εβδομάδα πέντε ημερών. Η αμοιβή τους εξαρτάται από τη συλλογική σύμβαση εργασίας που ισχύει για τα επαγγέλματα καθαρισμού κτιρίων και δεν υπερβαίνει, μηνιαίως, το ένα έβδομο του μηνιαίου ποσού αναφοράς κατά το άρθρο 18 του SGB IV.

Οι ανωτέρω ζήτησαν από την Innungskrankenkasse Vorderpfalz (τον οργανισμό κοινωνικής ασφαλίσεως ο οποίος καλύπτει την περιοχή Vorderpfalz), καθής της κύριας δίκης, την αναγνώριση της υποχρεώσεώς τους να ασφαλίζονται στο πλαίσιο του προβλεπόμενου από τον νόμο συστήματος ασφαλίσεως ασθενείας και ασφαλίσεως αναπηρίας και γήρατος, καθώς και της υποχρεώσεώς τους να καταβάλλουν εισφορές στο πλαίσιο του προβλεπόμενου από τον νόμο συστήματος ασφαλίσεως κατά της ανεργίας.

Με έγγραφο της 6ης Μαρτίου 1992, η καθής της κύριας δίκης αρνήθηκε να δεχθεί την ύπαρξη μισθωτών δραστηριοτήτων υποκειμένων σε υποχρεωτική ασφάλιση.

13. Οι προσφεύγουσες της κύριας δίκης άσκησαν κατόπιν αυτού προσφυγή ενώπιον του Sozialgericht Speyer, ισχυριζόμενες ότι οι δραστηριότητές τους υπόκεινται σε υποχρεωτική ασφάλιση στο πλαίσιο των ανωτέρω συστημάτων. Συγκεκριμένα, φρονούν ότι οι εθνικές διατάξεις περί εξαιρέσεως από την ασφάλιση ή περί απαλλαγής από την υποχρέωση καταβολής εισφορών αντιβαίνουν προς το κοινοτικό δίκαιο, κατά το μέτρο που συνιστούν έμμεση διάκριση εις βάρος των γυναικών.

14. Υπό τις συνθήκες αυτές, το Sozialgericht Speyer υποβάλλει στο Δικαστήριο το ακόλουθο ερώτημα:

«Πρέπει το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας του Συμβουλίου της 19ης Δεκεμβρίου 1978 περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως, (...) να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι τόσο μια εθνική ρύθμιση, η οποία εξαιρεί από την υποχρέωση ασφαλίσεως στο πλαίσιο των εκ του νόμου συστημάτων ασφαλίσεως ασθενείας και ασφαλίσεως γήρατος [άρθρο 7 του Sozialgesetzbuch (κώδικα κοινωνικής ασφαλίσεως), πέμπτο βιβλίο — SGB V· άρθρο 5, παράγραφος 2, σημείο 1, του Sozialgesetzbuch, έκτο βιβλίο — SGB VI· άρθρο 8, παράγραφος 1, σημείο 1, του SGB IV] τις μισθωτές δραστηριότητες που συνεπάγονται κατά κανόνα ωράριο κατώτερο των 15 ωρών την εβδομάδα και κατά κανόνα αμοιβή μη υπερβαίνουσα το ένα έβδομο του μηνιαίου ποσού αναφοράς (άρθρο 18 του Sozialgesetzbuch, τέταρτο βιβλίο — SGB IV), όσο και μια εθνική ρύθμιση, η οποία εξαιρεί από την υποχρέωση καταβολής εισφορών στο πλαίσιο του προβλεπομένου από τον νόμο συστήματος

ασφαλίσεως κατά της ανεργίας [άρθρο 169 a, παράγραφος 1, και άρθρο 102, παράγραφος 1, του Arbeitsförderungsgesetz (νόμου περί προωθήσεως της εργασίας) — AFG] τις μισθωτές δραστηριότητες που συνήθως περιορίζονται από τη φύση τους σε ωράριο κατά κανόνα κατώτερο των 18 ωρών την εβδομάδα ή που έχουν εξαρχής περιοριστεί κατ' αυτόν τον τρόπο βάσει συμβάσεως εργασίας, συνιστούν δυσμενή διάκριση λόγω φύλου, εφόσον οι διατάξεις αυτές πλήττουν σαφώς περισσότερες γυναίκες απ' ό,τι άνδρες και δεν δικαιολογούνται από αντικειμενικούς λόγους ασχέτους προς οποιαδήποτε διάκριση λόγω φύλου;»

Προκαταρκτική παρατήρηση

15. Η Επιτροπή επισημαίνει με τις παρατηρήσεις της [11] ότι έχει ήδη αντιμετωπίσει το ζήτημα κατά πόσον η επίμαχη νομοθεσία συμβιβάζεται με την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως των φύλων. Συγκεκριμένα, όταν της υποβλήθηκε από την περιφερειακή οργάνωση Κάτω Σαξωνίας του Deutscher Gewerkschaftsbund (της συνομοσπονδίας των γερμανικών συνδικάτων) καταγγελία σχετική με τον αποκλεισμό από το σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως των προσώπων που ασκούν «ήσσονα» δραστηριότητα, κάλεσε το 1992 τη Γερμανική Κυβέρνηση να λάβει θέση επί του ζητήματος αυτού, προκειμένου η Επιτροπή να εκτιμήσει τη σκοπιμότητα ασκήσεως ενώπιον του Δικαστηρίου προσφυγής με έρεισμα το άρθρο 169 της Συνθήκης ΕΟΚ. Η Γερμανική Κυβέρνηση απάντησε, αλλά η Επιτροπή μέχρι σήμερα δεν έχει λάβει καμία συγκεκριμένη απόφαση.

16. Θα εξετάσω πρώτα το κοινό ερώτημα στις δύο υποθέσεις, πριν δώσω απάντηση στο δεύτερο ερώτημα που έχει υποβληθεί στο πλαίσιο της υποθέσεως Nolte.

Συνιστά η επίμαχη γερμανική νομοθεσία δυσμενή διάκριση λόγω φύλου, αντίθετη προς το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας;

17. Με την επιφύλαξη μόνον ενός περιορισμού σχετικού με την ασφάλιση αναπηρίας και γήρατος στην υπόθεση Nolte, το κεντρικό ζήτημα που αντιμετωπίζει το Δικαστήριο είναι το ίδιο και στις δύο υποθέσεις: συνιστά η γερμανική νομοθεσία, η οποία αποκλείει από τις ευεργετικές διατάξεις διαφόρων κλάδων της εκ του νόμου κοινωνικής ασφαλίσεως τις εργασίες ήσσονος διάρκειας, δυσμενή διάκριση λόγω φύλου, αντίθετη προς το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας;

18. Θα υπενθυμίσω, για να μην επανέλθω, ότι μετά την απόφαση του Δικαστηρίου της 4ης Δεκεμβρίου 1986, Federatie Nederlandse

11 — Σημείο 12 των παρατηρήσεων στην υπόθεση Nolte· σημείο 9 των παρατηρήσεων στην υπόθεση Megner και Scheffel.

Vakbeweging [12], η οποία επιβεβαιώθηκε κατ' επανάληψη, το Δικαστήριο αναγνωρίζει άμεσο αποτέλεσμα στο άρθρο αυτό, του οποίου μπορεί από τις 23 Δεκεμβρίου 1984 να γίνεται επίκληση προς απόκρουση της εφαρμογής οποιασδήποτε αντίθετης εθνικής διατάξεως [13].

19. Η οδηγία έχει αδιακρίτως εφαρμογή επί των *αμέσων* όπως και επί των *εμμέσων* διακρίσεων.

Η άμεση διάκριση χαρακτηρίζεται από μια κατάσταση που σαφώς δημιουργεί διακρίσεις εις βάρος των προσώπων ενός συγκεκριμένου φύλου. Παρ' όλον ότι δεν υφίσταται καμία αμφιβολία ότι εν προκειμένω δεν συντρέχει μια τέτοια περίπτωση, δεν μπορεί κανείς να αποκλείσει την ύπαρξη έμμεσης διακρίσεως.

Συγκεκριμένα, θεωρείται ότι υφίσταται τέτοιου είδους διάκριση «(...) όταν ένα μέτρο, κατά τα φαινόμενα ουδέτερο, πράγματι πλήττει κατ' εξοχήν τους εργαζομένους ενός συγκεκριμένου φύλου, χωρίς να χρειάζεται να αποδειχθεί η ύπαρξη προθέσεως εισαγωγής διακρίσεων» [14].

20. Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, υφίσταται έμμεση διάκριση, αντίθετη προς την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως, όταν μια κατάσταση μειονεξίας αφορά, κατ' εφαρμογήν κριτηρίων που δεν βασίζονται στο φύλο, σημαντικώς μεγαλύτερο αριθμό γυναικών απ' ό,τι ανδρών, εκτός αν αποδεικνύεται ότι η κατάσταση αυτή εξηγείται από παράγοντες αντικειμενικώς δικαιολογημένους και ξένους προς οποιαδήποτε δυσμενή διάκριση λόγω φύλου.

Η νομολογία του Δικαστηρίου έχει εφαρμογή τόσο επί ζητημάτων σχετικών με τις αμοιβές [15] όσο και επί ζητημάτων κοινωνικής ασφαλίσεως [16]. Έχει επίσης εφαρμογή, ανεξαρτήτως του αν η δυσμενής διάκριση πηγάζει από συμφωνία επιχειρήσεως [17], από συλλογική σύμβαση εργασίας [18] ή από νομοθετική διάταξη [19].

21. Κατ' εφαρμογήν της νομολογίας αυτής, η γερμανική νομοθεσία μπορεί να θεωρηθεί ως γενεσιουργός δυσμενών διακρίσεων μόνον αν αποτελεί πηγή *μειονεκτημάτων*, μόνον αν τα μειονεκτήματα αυτά θίγουν *σαφώς περισσότερες γυναίκες απ' ό,τι άνδρες* και μόνον αν η εν λόγω νομοθεσία *δεν μπορεί να δικαιολογηθεί* από παράγοντες αντικειμενικούς και ξένους προς οποιαδήποτε δυσμενή διάκριση λόγω φύλου.

12 — Υπόθεση 71/85, Συλλογή 1986, σ. 3855.

13 — Βλ., για παράδειγμα, την απόφαση της 24ης Μαρτίου 1987, 286/85, McDermott και Cotter (Συλλογή 1987, σ. 1453, σκέψη 17), την προαναφερθείσα στην υποσημείωση 10 απόφαση Borrie Clarke, σκέψη 12, και τις αποφάσεις της 8ης Μαρτίου 1988, 80/87, Dik κ.λπ. (Συλλογή 1988, σ. 1601, σκέψη 11), και της 11ης Ιουλίου 1991, C-31/90, Johnson (Συλλογή 1991, σ. I-3723, σκέψη 36).

14 — Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, γενική διεύθυνση Απασχολήσεως, εργασιακών σχέσεων και κοινωνικών υποθέσεων (ΓΔ V): «L'égalité des chances entre les femmes et les hommes», *Europe sociale*, 3/91, σ. 77, 79.

15 — Βλ., για παράδειγμα, τις αποφάσεις της 13ης Ιουλίου 1989, 171/88, Rinner-Kühn (Συλλογή 1989, σ. 2743, σκέψη 16), και της 7ης Φεβρουαρίου 1991, C-184/89, Nimz (Συλλογή 1991, σ. I-297, σκέψη 15).

16 — Βλ., για παράδειγμα, την απόφαση της 13ης Δεκεμβρίου 1989, C-102/88, Ruzius-Wilbrink (Συλλογή 1989, σ. 4311, σκέψη 17).

17 — Βλ., για παράδειγμα, την απόφαση της 13ης Μαΐου 1986, 170/84, Bilka (Συλλογή 1986, σ. 1607, σκέψη 31).

18 — Βλ., για παράδειγμα, την απόφαση της 27ης Ιουνίου 1990, C-33/89, Kowalska (Συλλογή 1990, σ. I-2591, σκέψη 16), και την προαναφερθείσα στην υποσημείωση 15 απόφαση Nimz, σκέψη 15.

19 — Βλ., για παράδειγμα, την προαναφερθείσα στην υποσημείωση 15 απόφαση Rinner-Kühn, σκέψη 16.

22. Συνεπώς, θα εξετάσω διαδοχικώς αυτά τα διαφορετικά ζητήματα, όχι όμως χωρίς να έχω προηγουμένως ελέγξει για τη δυνατότητα εφαρμογής της οδηγίας εν προκειμένω, δεδομένου ότι «από την εσωτερική λογική της οδηγίας συνάγεται ότι το άρθρο 4, το οποίο καθορίζει το περιεχόμενο της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως, δεν εφαρμόζεται παρά μόνον εντός του προσωπικού πεδίου εφαρμογής και του καθ' ύλην πεδίου εφαρμογής της οδηγίας» [20].

Επί του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας

23. Δεν υφίσταται καμία αμφιβολία ότι, σε αυτές τις δύο υποθέσεις, ευρισκόμεθα όντως εντός του *καθ' ύλην πεδίου εφαρμογής* της οδηγίας, όπως αυτό ορίζεται στο άρθρο 3, παράγραφος 1. Συγκεκριμένα, μεταξύ των απαριθμουμένων από το άρθρο αυτό κινδύνων, επί των οποίων έχει εφαρμογή η οδηγία, περιλαμβάνονται οι κίνδυνοι αναπηρίας, γήρατος, ασθενείας και ανεργίας.

Εξάλλου, θα υπενθυμίσω ότι το Δικαστήριο ερμηνεύει ευρέως τη διάταξη αυτή, θεωρώντας ότι καλύπτει κάθε παροχή που καταβάλλεται στο πλαίσιο ενός από τα εκ του νόμου συστήματα κοινωνικής ασφαλίσεως που αναφέρονται στη διάταξη αυτή ή που πηγάζει από διάταξη περί κοινωνικής προνοίας έχουσα προορισμό να συμπληρώσει ή να υποκαταστήσει ένα τέτοιο σύστημα [21].

24. Απεναντίας, είναι λεπτότερο το ζήτημα αν, εν προκειμένω, ευρισκόμεθα όντως εντός του *προσωπικού πεδίου εφαρμογής* της οδηγίας. Πάντως, το άρθρο 2 δίδει ευρύτατο ορισμό του προσωπικού πεδίου εφαρμογής, ο οποίος καλύπτει ουσιαστικά ολόκληρο «(...) τον ενεργό πληθυσμό, συμπεριλαμβανομένων των ανεξάρτητα εργαζομένων, των εργαζομένων των οποίων η δραστηριότης έχει διακοπεί λόγω ασθενείας, ατυχήματος ή μη ηθελημένης ανεργίας και των προσώπων που αναζητούν εργασία, καθώς και τους συνταξιούχους και τους αναπήρους εργαζομένους».

Τελικά, η οδηγία αφορά, όπως υπογραμμίζουν ο γενικός εισαγγελέας Darmon και ο Huglo [22]:

«— τους εργαζομένους·

— αυτούς που επιθυμούν να αποκτήσουν πρόσβαση στην αγορά εργασίας και, συνεπώς, έχουν ενδεχομένως εγγραφεί σε διαφόρους οργανισμούς επιφορτισμένους να διευκολύνουν την εξεύρεση εργασίας·

— αυτούς που έχουν παύσει να εργάζονται λόγω της επελεύσεως και

20 — Απόφαση της 27ης Ιουνίου 1989, 48/88, 106/88 και 107/88, Achterberg-te Riele κ.λπ. (Συλλογή 1989, σ. 1963, σκέψη 16).

21 — Απόφαση της 24ης Ιουνίου 1986, 150/85, Drake (Συλλογή 1986, σ. 1995, σκέψη 23).

22 — «L'égalité des traitements entre les hommes et les femmes dans la jurisprudence de la Cour de justice des Communautés européennes: un univers en expansion», *Revue trimestrielle du droit européen*, Ιανουάριος-Μάρτιος 1992, σ. 9.

μόνον ενός από τους κινδύνους των οποίων γίνεται μνεία στο (κείμενο).»

25. Λαμβανομένου υπόψη του εύρους της κατηγορίας των προσώπων που καλύπτει το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας, δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί ότι οι «ήσσονες» εργαζόμενοι ή οι εργαζόμενοι που ασκούν δραστηριότητα «βραχείας διαρκείας» στη Γερμανία αποτελούν μέρος του «ενεργού πληθυσμού» υπό την έννοια της οδηγίας.

26. Πρώτον, απλώς και μόνον το γεγονός ότι ασκούν την επαγγελματική τους δραστηριότητα λιγότερο από δεκαπέντε και δεκαοκτώ ώρες την εβδομάδα αντιστοίχως πιστεύω ότι όντως δεν είναι αρκετό για να αρνηθεί κανείς ότι ανήκουν στον ενεργό πληθυσμό [23].

27. Εξάλλου, το Δικαστήριο έχει ήδη αναγνωρίσει την ιδιότητα του εργαζομένου που ανήκει στον ενεργό πληθυσμό σε πρόσωπα που απασχολούνται επί πολύ μικρό αριθμό ωρών την εβδομάδα.

28. Έτσι, το Δικαστήριο έχει θεωρήσει αντίθετη προς το άρθρο 119 της Συνθήκης ΕΟΚ μια γερμανική ρύθμιση η οποία απέκλειε, σε περίπτωση ασθενείας, τη συνέχιση της καταβολής των αποδοχών στους εργαζομένους των οποίων η συνήθης διάρκεια εργασίας δεν υπερέβαινε *τις δέκα ώρες την εβδομάδα ή τις σαράντα πέντε ώρες τον μήνα* [24].

29. Ομοίως, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το άρθρο 48 της Συνθήκης ΕΟΚ έχει εφαρμογή επί υπηκόου ενός κράτους μέλους ο οποίος ασκεί στο έδαφος άλλου κράτους μέλους μισθωτή δραστηριότητα από την οποία αποκομίζει *εισοδήματα κατώτερα του ελαχίστου ορίου συντηρήσεως*, όπως το εννοεί αυτό το τελευταίο κράτος [25], ή ο οποίος ασκεί μισθωτή δραστηριότητα *δώδεκα ωρών την εβδομάδα* [26].

30. Τέλος, το Δικαστήριο έχει θεωρήσει αντίθετη προς το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας μια διάταξη της ολλανδικής νομοθεσίας η οποία, εισάγοντας εξαίρεση από την εξασφάλιση ενός κατωτάτου ορίου κοινωνικής ασφαλίσεως στους ασφαλισμένους που πλήττονται από ανικανότητα προς εργασία, απέκλειε από την εξασφάλιση αυτή τους ασφαλισμένους που είχαν προηγουμένως εργαστεί υπό καθεστώς μερικής απασχολήσεως (*δεκαοκτώ ώρες* την εβδομάδα στην εν λόγω υπόθεση) [27], «η ίδια [δε] εξαίρεση (...) [ίσχυε] για τα *πολύ χαμηλά εισοδήματα*, ως τοιαύτα [εθεωρούντο] δε τα *κατώτερα από το πολλαπλάσιο κατά 48 φορές του κατωτάτου μισθού*» [28].

23 — Βλ. τις *αντίθετες* παρατηρήσεις της Γερμανικής Κυβερνήσεως, σημείο 11, στην υπόθεση Nolte· σημείο 6, στην υπόθεση Megner και Scheffel.

24 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 15 απόφαση Rinner-Kühn, σκέψη 16.

25 — Απόφαση της 23ης Μαρτίου 1982, 53/81, Levin (Συλλογή 1982, σ. 1035, σκέψη 18).

26 — Απόφαση της 3ης Ιουνίου 1986, 139/85, Kempf (Συλλογή 1986, σ. 1741, σκέψεις 2 και 16).

27 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 16 απόφαση Ruzius-Wilbrink, σκέψεις 7 και 17.

28 — Όπ.π., σημείο 4 των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα Darmon στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η προαναφερθείσα στην υποσημείωση 16 απόφαση Ruzius-Wilbrink, η υπογράμμιση δική μου.

31. Θα ήθελα να παρατηρήσω ότι οι αποφάσεις αυτές, οι οποίες βέβαια έχουν εκδοθεί σε άλλους τομείς και όχι στον τομέα των προβλεπομένων από τον νόμο συστημάτων κοινωνικής ασφαλίσεως που μας απασχολεί, δεν εξαρτούν από τον συγκεκριμένο τομέα στον οποίο έχει εκδοθεί η καθεμία την αναγνώριση της ιδιότητας του «εργαζομένου» ή του μέλους του «ενεργού πληθυσμού». Συγκεκριμένα, η αναγνώριση αυτή γίνεται λαμβανομένης υπόψη μόνον της αρχής της ισότητας των φύλων μεταξύ των εργαζομένων, αρχής η οποία, παρ' όλον ότι «δεν αποτελεί το αντικείμενο ενός γενικού κανόνα της Συνθήκης, (...) έχει διαμορφωθεί με την έκδοση διαφόρων διαδοχικών νομικών πράξεων» [29]: ίση αμοιβή (άρθρο 119 της Συνθήκης ΕΚ και οδηγία 75/117/ΕΟΚ), πρόσβαση στη μισθωτή εργασία, στην επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση, καθώς και στις συνθήκες εργασίας (οδηγία 76/207/ΕΟΚ), δραστηριότητα ελεύθερου επαγγελματία (οδηγία 86/613/ΕΟΚ), κοινωνική ασφάλιση (οδηγίες 79/7/ΕΟΚ και 86/378/ΕΟΚ).

32. Ανεξαρτήτως συνεπώς των τομέων που αφορούσαν οι υποθέσεις επί των οποίων έχουν εκδοθεί οι προαναφερθείσες αποφάσεις, οι αποφάσεις αυτές μπορούν κάλλιστα να μεταφερθούν εν προκειμένω, δεδομένου ότι το προσωπικό πεδίο εφαρμογής της οδηγίας πρέπει να οριστεί λαμβανομένης υπόψη της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως.

Αυτή, εξάλλου, είναι η αντίληψη στην οποία στήριξε τη συλλογιστική του το Δικαστήριο, όταν, αναφερόμενο «στους σκοπούς του κοινοτικού δικαίου και στο γράμμα των υπολοίπων διατάξεων στο πλαίσιο των οποίων εντάσσεται η οδηγία 79/7», δέχθηκε τα εξής:

«(...) το άρθρο 119 της Συνθήκης ΕΟΚ, καθώς και η οδηγία 75/117 του Συμβουλίου, της 10ης Φεβρουαρίου 1975, περί προσεγγίσεως των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν την εφαρμογή της αρχής της ισότητας των αμοιβών μεταξύ εργαζομένων ανδρών και γυναικών (...) και η οδηγία 76/207 του Συμβουλίου, της 9ης Φεβρουαρίου 1976, περί της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών, όσον αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση και τις συνθήκες εργασίας (...) *αποσκοπούν στην πραγμάτωση της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών, όχι γενικώς, αλλά μόνον υπό την ιδιότητά τους ως εργαζομένων*» [30].

33. Δεύτερον, δεν ασκεί καμία επιρροή ούτε το γεγονός ότι εν προκειμένω η γερμανική νομοθεσία αρνείται να αναγνωρίσει την ιδιότητα του εργαζομένου στα πρόσωπα που ασκούν «ήσσονα» δραστηριότητα. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο θεωρεί ότι η έννοια του «εργαζομένου» δεν μπορεί να ορίζεται με παραπομπή στις νομοθεσίες των κρατών μελών, αλλ' αντιθέτως έχει *κοινοτικό περιεχόμενο* [31].

29 — Garrone, P.: «La discrimination indirecte en droit communautaire: vers une théorie générale», *Revue trimestrielle du droit européen*, αρ. 30, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1994, σ. 425, 441.

30 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 20 απόφαση Achterberg-te Riele κ.λπ., σκέψη 12, η υπογράμμιση δική μου.

31 — Βλ., για παράδειγμα, την απόφαση της 19ης Μαρτίου 1964, 75/63, Unger (Συλλογή τόμος 1954-1964, σ. 1069), την προαναφερθείσα στην υποσημείωση 25 απόφαση Levin, σκέψη 11, και την προαναφερθείσα στην υποσημείωση 26 απόφαση Kempf, σκέψη 15.

34. Συνεπώς, πρέπει να γίνει γενικώς δεκτό ότι τα πρόσωπα που ασκούν «ήσσονα» δραστηριότητα ή δραστηριότητα «βραχείας διαρκείας» όντως αποτελούν μέρος του «ενεργού πληθυσμού» και εμπίπτουν επομένως στο προσωπικό πεδίο εφαρμογής της οδηγίας.

35. Ωστόσο, θα διατυπώσω μία επιφύλαξη: στην υπόθεση Nolte, δεν είναι βέβαιο ότι η οδηγία έχει εφαρμογή επί της προσφεύγουσας της κύριας δίκης.

36. Συγκεκριμένα, η προσφεύγουσα της κύριας δίκης έχει όντως ασκήσει «ήσσονα» δραστηριότητα, αλλά είχε παύσει την εν λόγω δραστηριότητα, χωρίς να γνωρίζουμε τον σχετικό λόγο, πολύ πριν ζητήσει τη χορήγηση των ασφαλιστικών παροχών αναπηρίας και γήρατος. Όμως, από την απόφαση του Δικαστηρίου Achterberg-te Riele κ.λπ. [32] προκύπτει ότι μόνον το πρόσωπο, το οποίο, *κατά το χρονικό σημείο της επελεύσεως ενός από τους κινδύνους στους οποίους αναφέρεται το άρθρο 3 της οδηγίας* [ασθένειας, αναπηρίας, γήρατος (...)], ήταν *όντως* μέλος του ενεργού πληθυσμού καλύπτεται από το προσωπικό πεδίο εφαρμογής της οδηγίας. Με άλλα λόγια, η οδηγία δεν έχει εφαρμογή ούτε επί «*προσώπων που δεν είχαν ποτέ μετάσχει στην αγορά εργασίας* [ούτε επ' αυτών] *που έπαυσαν να μετέχουν, χωρίς αιτία γι' αυτό να αποτελεί η επέλευση ενός από τους κινδύνους που αναφέρονται στην οδηγία*» [33].

37. Σε σχέση ακριβώς με αυτή την τελευταία περίπτωση πρέπει το Δικαστήριο να εξετάσει την κατάσταση της Nolte. Συγκεκριμένα, παρ' όλον ότι στην περίπτωσή της έχει όντως επέλθει ένας από τους κινδύνους στους οποίους αναφέρεται η οδηγία (η αναπηρία), δεν έπαυσε κάθε δραστηριότητα *λόγω* της επελεύσεως του κινδύνου αυτού. Συγκεκριμένα, η έκθεση για την ιατρική διάγνωση με την οποία διαπιστώθηκε η αναπηρία της Nolte συνετάγη *πλέον του έτους* μετά την παύση των δραστηριοτήτων της.

38. Επομένως, η προσφεύγουσα της κύριας δίκης βρίσκεται εκτός του προσωπικού πεδίου εφαρμογής της οδηγίας και συνεπώς δεν μπορεί κατ' αρχήν να επικαλεστεί το άρθρο 4 της εν λόγω οδηγίας [34].

39. Εντούτοις, πρέπει να γίνει μία λεπτή διαφοροποίηση από αυτή την τελευταία άποψη.

40. Συγκεκριμένα, δεν διαθέτουμε πληροφορίες ως προς τη στάση της προσφεύγουσας αφότου εγκατέλειψε την τελευταία εργασία της, ιδίως δε ως προς το αν αποδύθηκε, από την ημερομηνία αυτή, στην αναζήτηση νέας εργασίας.

Πάντως, η ακρίβεια έχει σημασία.

32 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 20.

33 — Σκέψη 11, η υπογράμμιση δική μου.

34 — Όπ.π., σκέψη 17.

Συγκεκριμένα, από την απόφαση του Δικαστηρίου Johnson [35] προκύπτει ότι, αν η προσφεύγουσα αναζήτησε νέα εργασία, εμπίπτει εκ νέου στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας, «χωρίς να εξετάζεται ο λόγος για τον οποίο [εγκατέλειψε] την προηγούμενη εργασία [της]» [36].

41. Έτσι, για να εξακριβωθεί εν προκειμένω η δυνατότητα εφαρμογής ratione personae της οδηγίας, απόκειται συνεπώς στο εθνικό δικαστήριο να λάβει υπόψη τις ενδείξεις βάσει των οποίων είναι δυνατόν να αποδειχθεί η πραγματική αναζήτηση εργασίας, όπως είναι «[η] εγγραφή σε οργανισμό απασχολήσεως επιφορτισμένο με την έρευνα των προσφορών εργασίας ή με την παροχή συνδρομής στους αιτούντες εργασία κατά τις προσπάθειές τους, [οι] αιτήσεις υποψηφιότητας του ενδιαφερομένου προς εργοδότες ή [οι] βεβαιώσεις επιχειρήσεων που πιστοποιούν ότι ο ενδιαφερόμενος παρουσιάστηκε σε συνεντεύξεις προσλήψεως (...)» [37].

42. Κατά συνέπεια, μόνον αν η προσφεύγουσα της κύριας δίκης *όντως* αναζητούσε εργασία κατά το χρονικό σημείο κατά το οποίο ζήτησε τη χορήγηση συντάξεως αναπηρίας και γήρατος, μπορεί να επικαλεστεί το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας. Συνεπώς, η εξακρίβωση του αν υφίσταται κατάσταση γενεσιουργός διακρίσεων εξαρτάται από αυτή την τελευταία προϋπόθεση. Θα σημειώσω απλώς ότι κανένα στοιχείο της δικογραφίας δεν μας επιτρέπει να θεωρήσουμε αποδεδειγμένη τη συνδρομή της. Ωστόσο, χάριν διαυγείας της συλλογιστικής κατά τη μελέτη των περαιτέρω ζητημάτων, θα αποσιωπήσω τις αμφιβολίες μου ως προς την ύπαρξη αυτού του πραγματικού στοιχείου, η λεπτομερής εξέταση του οποίου επαφίεται στο εθνικό δικαστήριο.

43. Θα εξετάσω τώρα, με γνώμονα την προαναφερθείσα νομολογία του Δικαστηρίου [38], αν η επίμαχη νομοθεσία αποτελεί πηγή πραγματικού μειονεκτήματος εις βάρος των εν λόγω εργαζομένων.

Επί της υπάρξεως μειονεκτήματος

44. Όπως υπογραμμίζει η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου με τις παρατηρήσεις της [39], «η υπαγωγή σε βασιζόμενο σε εισφορές σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως καλύπτει τον ασφαλιζόμενο από ορισμένους κινδύνους, οι οποίοι, αν επέλθουν, θα τον στερήσουν από το εισόδημά του». Συνεπώς, το να στερούνται ορισμένοι εργαζόμενοι της καλύψεως από αυτούς τους ασφαλιστικούς κινδύνους, ενώ οι άλλοι εργαζόμενοι απολαύουν της καλύψεως αυτής, φαίνεται *εκ πρώτης όψεως* να δημιουργεί εις βάρος τους ένα σαφές μειονέκτημα.

45. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι μεγάλο, όπως φαίνεται, μέρος αυτής της κατηγορίας εργαζομένων έχει *εμμέσως* πρόσβαση σε ορισμένο αριθμό κοινωνικών παροχών, χωρίς προηγούμενη καταβολή εισφορών εκ μέρους των εργαζομένων

35 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 13, σκέψη 20.
36 — Όπ.π., σκέψη 27.
37 — Όπ.π., σκέψη 22.
38 — Σημεία 20 και 21 των προτάσεών μου.
39 — Παρατηρήσεις στην υπόθεση Nolte, σημείο 3.2.

αυτών, χάρη στην υπαγωγή μελών της οικογενείας τους σε σύστημα υποχρεωτικής ασφαλίσεως (όπως, για παράδειγμα, συμβαίνει με την ασφάλιση ασθενείας και την ασφάλιση γήρατος). Όμως, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι δεν απολαύουν αυτού του ευεργετήματος *όλοι* οι «ήσσονες» εργαζόμενοι: π.χ. οι διαζευγμένοι ή οι άγαμοι.

Ομοίως, αν ένα πρόσωπο ασκεί περισσότερες της μιας «ήσσονες» εργασίες, οι εργασίες αυτές προστίθενται προκειμένου να εξακριβωθεί αν υπάρχει υπέρβαση των ορίων ως προς τη διάρκεια της εβδομαδιαίας εργασίας και την αμοιβή. Στην περίπτωση αυτή, όλες οι «ήσσονες» εργασίες που έχει ασκήσει το πρόσωπο αυτό υπόκεινται σε υποχρεωτική ασφάλιση αναπηρίας και γήρατος και σε ασφάλιση ασθενείας. Αντιθέτως, ένα πρόσωπο που ασκεί περισσότερες της μιας δραστηριότητες «βραχείας διαρκείας» δεν μπορεί να ζητήσει τη σώρευσή τους προκειμένου να υποβληθεί στην υποχρέωση καταβολής εισφορών στο πλαίσιο της ασφαλίσεως κατά της ανεργίας.

Τέλος, ορισμένες κατηγορίες προσώπων που χρήζουν ιδιαίτερης προστασίας υπόκεινται σε ασφάλιση, ακόμη και αν παρέχουν «ήσσονα» εργασία (μαθητευόμενοι, άτομα με ειδικές ανάγκες κ.λπ.).

46. Άρα δεν αποκλείονται όλοι οι «ήσσονες» εργαζόμενοι από τις επίμαχες ασφαλιστικές παροχές. Αλλά, ακόμη και γι' αυτούς που δικαιούνται να υπαχθούν στα μέτρα αυτά, η πρόσβαση καθίσταται δυσκολότερη, ή τουλάχιστον λιγότερο άμεση, απ' ό,τι για τους άλλους εργαζομένους. Αντιθέτως, η γενικευμένη πρόσβαση σε αυτές τις διάφορες κοινωνικές ασφαλίσεις θα παρείχε στο *σύνολο* των εργαζομένων αυτών τη δυνατότητα να επικαλεστούν το *γενικό* δικαίωμα να τύχουν ασφαλιστικών παροχών.

47. Θα εξάλειφε όμως αυτό κάθε μειονέκτημα; Η υπαγωγή σε αυτές τις διάφορες κοινωνικές ασφαλίσεις θα είχε ως αντάλλαγμα την καταβολή εισφορών [40]. Θα μπορούσε πάντως να τεθεί το ερώτημα μήπως οι παροχές αυτές παύσουν να παρουσιάζουν ενδιαφέρον, αν ληφθεί υπόψη το ύψος των εν λόγω εισφορών. Συγκεκριμένα, η αμοιβή των ενδιαφερομένων προσώπων θα μειωθεί ακόμη περισσότερο λόγω των κρατήσεων που θα γίνονται, ενώ ήδη τα πρόσωπα αυτά λαμβάνουν χαμηλό εισόδημα λόγω των λίγων ωρών που εργάζονται. Η κατάσταση δεν θα ήταν διαφορετική αν οι εισφορές βάρυναν τον εργοδότη (όπως, εξάλλου, συμβαίνει κατά κανόνα στη Γερμανία): στην περίπτωση αυτή θα υφίστατο ο φόβος να μετακυλίσει ο εργοδότης αυτό το πρόσθετο «κόστος» στους μισθούς, μειώνοντάς τους, ή το αποτέλεσμα να είναι η εξαφάνιση των προσφορών εργασίας αυτού του είδους.

48. Αντιθέτως, δεν μπορεί να γίνει δεκτό το επιχείρημα της Γερμανικής Κυβερνήσεως ότι δεν υφίσταται μειονέκτημα, καθότι τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα ασφαλίζονται με άλλους τρόπους και, συνεπώς, δεν χρήζουν άμεσης προστασίας. Συγκεκριμένα, ακόμη και αν η πλειοψηφία των ενδιαφερομένων προσώπων απολαύει εμμέσως κοινωνικής

40 — Έστω και αν αυτό δεν συμβαίνει πάντοτε σε όλα τα κράτη μέλη. Έτσι, το Βασίλειο της Σουηδίας προβλέπει για τα εισοδήματα που είναι κατώτερα από ορισμένο όριο απαλλαγή από την υποχρέωση καταβολής εισφορών, ενώ συγχρόνως παρέχει δικαίωμα λήψεως ασφαλιστικών παροχών.

ασφαλίσεως, τί γίνεται με την απομένουσα μειοψηφία; Μια διάταξη διατηρεί εν πάση περιπτώσει τον γενεσιουργό καταστάσεων μειονεξίας χαρακτήρα της, ακόμη και όταν αφορά μόνον ένα πολύ μικρό ποσοστό προσώπων.

49. Αυτές οι πολλαπλές ερωτήσεις υπογραμμίζουν την πολυπλοκότητα αυτού του ζητήματος. Ωστόσο, μου φαίνεται ότι ένα επιχείρημα έχει καθοριστική σημασία. Η γερμανική νομοθεσία όντως προβλέπει την υπαγωγή στην υποχρεωτική ασφάλιση αναπηρίας και γήρατος μιας κατηγορίας προσώπων που ασκούν «ήσσονα» εργασία: πρόκειται περί των προσώπων που χρήζουν «ιδιαίτερης προστασίας», όπως είναι οι μαθητευόμενοι, τα άτομα με ειδικές ανάγκες κ.λπ. Πράττοντας αυτό, ο εθνικός νομοθέτης δέχεται ότι η μη υπαγωγή τους θα δημιουργούσε ένα μειονέκτημα. Όμως, δεν είναι σαφές για ποιο λόγο η νομοθεσία αυτή θα δημιουργούσε κατάσταση μειονεξίας εις βάρος μόνον των ανωτέρω προσώπων.

50. Τέλος, θα σημειώσω ότι θα μπορούσε κατά κάποιον τρόπο να αποκατασταθεί κάπως η ισορροπία, αν τα πρόσωπα που αποκλείονται του ευεργετήματος των κοινωνικών ασφαλίσεων μπορούσαν να επιλέξουν την *προαιρετική* υπαγωγή σε προβλεπόμενο από τον νόμο σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως. Όμως, σύμφωνα με τον εκπρόσωπο της Γερμανικής Κυβερνήσεως κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, τέτοια δυνατότητα προαιρετικής ασφαλίσεως υφίσταται μόνο στο πλαίσιο της ασφαλίσεως γήρατος και αποκλείεται στον τομέα της ασφαλίσεως ασθενείας ή της ασφαλίσεως κατά της ανεργίας.

51. Συνεπώς, από τα ανωτέρω πρέπει γενικά να συναχθεί το συμπέρασμα ότι η νομοθεσία αυτή περιάγει σε κατάσταση μειονεξίας το σύνολο των «ησσόνων» εργαζομένων ή των εργαζομένων που ασκούν δραστηριότητα «βραχείας διαρκείας».

52. Αφορά το μειονέκτημα αυτό περισσότερες γυναίκες απ' ό,τι άνδρες;

Επί της υπάρξεως μειονεκτήματος πλήττοντος σαφώς περισσότερες γυναίκες απ' ό,τι άνδρες

53. Η εξέταση «εγκύρων στατιστικών» [41] παρέχει κανονικά τη δυνατότητα να καθοριστεί αν οι επίμαχες εργασίες ασκούνται κυρίως από γυναίκες. Η «μάχη των αριθμών» στην οποία αποδύθηκαν οι διάδικοι κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση εμποδίζει δυστυχώς τη συναγωγή οποιουδήποτε οριστικού συμπεράσματος. Συγκεκριμένα, προσκομίστηκαν δύο στατιστικές μελέτες: κατά την πρώτη, η αναλογία των γυναικών μεταξύ των προσώπων που ασκούν τέτοια δραστηριότητα πλησιάζει το 75 %, ενώ, κατά την άλλη, η αναλογία αυτή είναι μόλις 60 % [42].

54. Συνεπώς, πρέπει να επαφεθεί στο εθνικό δικαστήριο η φροντίδα της εξακριβώσεως της αληθείας των εν λόγω πραγματικών ισχυρισμών.

41 — Απόφαση της 27ης Οκτωβρίου 1993, C-127/92, Enderby (Συλλογή 1993, σ. I-5535, σκέψη 19).

42 — Κατά την πρώτη μελέτη, η οποία χρονολογείται από το 1990 και της οποίας έκανε μνεία το αιτούν δικαστήριο στην υπόθεση Nolte (σημείο III.4, τρίτο εδάφιο), περί τα τρία τέταρτα των θέσεων «ήσσονος» εργασίας κατέχονται από γυναίκες. Κατά την άλλη μελέτη, η οποία χρονολογείται από τον Απρίλιο του 1993, αφορά το έτος 1992 και έτυχε επικλήσεως από την καθής στην ίδια υπόθεση (σημείο 3.2.1.1 των παρατηρήσεών της) και από τη Γερμανική Κυβέρνηση (σημείο 20 των παρατηρήσεών της) (δηλαδή τη μελέτη του Institut für Sozialforschung und Gesellschaftspolitik της Κολωνίας, στο εξής: ISG) η αναλογία αυτή ανέρχεται μόλις στο 60 % περίπου (σε προηγούμενη έρευνα του ISG, για το έτος 1987, γινόταν λόγος για ποσοστό της τάξεως του 55 %).

55. Πάντως, πρέπει να γίνουν ορισμένες παρατηρήσεις.

56. Πρώτον, οι στατιστικές τις οποίες η Επιτροπή επικαλέστηκε ενώπιον του Δικαστηρίου στην υπόθεση Rinner-Kühn [43] δεν ασκούν επιρροή εν προκειμένω. Συγκεκριμένα, είναι το αποτέλεσμα μελέτης ως προς τη *μερική απασχόληση*. Όμως, δεν είναι δυνατόν να εξομοιωθεί η «ήσσων» εργασία με τη μερική απασχόληση, δεδομένου ότι η πρώτη αποτελεί απλώς υποσύνολο της δεύτερης, η οποία καλύπτει πολύ ευρύτερες περιπτώσεις. Το πολύ, η μελέτη αυτή θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως «ένδειξη» προς το εθνικό δικαστήριο, προκειμένου αυτό να εξακριβώσει αν υπάρχει κατάσταση περιάγουσα τις γυναίκες σε ακόμη μειονεκτικότερη θέση.

57. Δεύτερον, θα υπενθυμίσω ότι για να θεωρηθεί ένα μέτρο γενεσιουργό διακρίσεων, πρέπει να πλήττει «(...) πολύ μεγαλύτερο αριθμό γυναικών παρά ανδρών (...)» [44] ή «(...) ποσοστό ανδρών σημαντικά πιο χαμηλό από αυτό των γυναικών (...)» [45] ή «πολύ μικρότερο ποσοστό ανδρών παρά γυναικών (...)» [46].

58. Συνεπώς, η αναλογία γυναικών την οποία πλήττει το μέτρο αυτό πρέπει να είναι ιδιαίτερα μεγάλη. Έτσι, το Δικαστήριο, στην προαναφερθείσα απόφαση Rinner-Kühn, θεώρησε ότι υφίστατο τεκμήριο υπάρξεως καταστάσεως γενεσιουργού δυσμενών διακρίσεων, για τον λόγο ότι το ποσοστό γυναικών ανερχόταν σε *89 %*.

Συνεπώς, είναι πιθανό ότι το ποσοστό και μόνο του 60 %, που προκύπτει από μία από τις μελέτες, αποδεικνύεται εν προκειμένω εντελώς ανεπαρκές για τη δημιουργία τεκμηρίου ότι υφίσταται δυσμενής διάκριση.

59. Όμως, δεν πρέπει το εθνικό δικαστήριο να λάβει υπόψη τις *προοπτικές μελλοντικής εξελίξεως;* Έτσι, το ποσοστό, παρ' όλον ότι το 1992 ήταν της τάξεως του 60 %, έδειχνε ήδη μια σαφή εξέλιξη σε σχέση με την προηγούμενη κατάσταση: από μελέτη του ίδιου ινστιτούτου στατιστικών μελετών προκύπτει ότι το ποσοστό αυτό το 1987 ήταν μόλις 55 %. Έτσι, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η κατάσταση αφορά όλο και μεγαλύτερο αριθμό γυναικών απ' ό,τι ανδρών, πράγμα που εξάλλου επιβεβαίωσε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση ο εκπρόσωπος της Γερμανικής Κυβερνήσεως. Επομένως, ενδέχεται το εθνικό δικαστήριο να κρίνει ότι, αν συνεχιστεί η αρξαμένη εξέλιξη, η επίμαχη νομοθεσία σε λίγο θα περιαγάγει όντως «πολύ μεγαλύτερο αριθμό γυναικών παρά ανδρών» σε μειονεκτική θέση.

60. Τέλος, θα σημειώσω ότι πέρα των στατιστικών δεδομένων, είναι πιθανόν, από *κοινωνιολογικής απόψεως*, να εμπλέκεται σαφώς μεγαλύτερος αριθμός γυναικών απ' ό,τι ανδρών σε δραστηριότητες μειωμένης απασχολήσεως.

43 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 15 απόφαση Rinner-Kühn. Οι στατιστικές παρατίθενται στο σημείο 23 των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα Darmon. Αποδεικνύουν ότι το 1987 το 89 % των θέσεων μερικής απασχολήσεως στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας κατέχονταν από γυναίκες.

44 — Όπ.π., διατακτικό.

45 — Προαναφερθείσες στην υποσημείωση 18 αποφάσεις Nimz, σκέψη 15, και Kowalska, σκέψη 16.

46 — Απόφαση της 24ης Φεβρουαρίου 1994, C-343/92, Roks κ.λπ. (Συλλογή 1994, σ. I-571, σκέψη 33).

61. Εν πάση περιπτώσει, ενώ θα υπογραμμίσω ξανά ότι στο εθνικό δικαστήριο απόκειται να επιλύσει το ζήτημα αυτό, θα αρκεστώ να επισημάνω ότι τα ερωτήματα έχουν υποβληθεί στο Δικαστήριο για την περίπτωση κατά την οποία η επίμαχη ρύθμιση «(...) πλήττει πολύ περισσότερες γυναίκες απ' ό,τι άνδρες» ή «(...) σαφώς περισσότερες γυναίκες απ' ό,τι άνδρες». Θα αναπτύξω τους συλλογισμούς μου με βάση αυτό το δεδομένο, θεωρώντας συνεπώς ότι η επίμαχη νομοθεσία έχει εφαρμογή επί σαφώς περισσοτέρων γυναικών απ' ό,τι ανδρών.

62. Το συμπέρασμα που εξάγεται από τους πρώτους αυτούς συλλογισμούς, ότι δηλαδή υφίσταται κατάσταση μειονεξίας θίγουσα πολύ μεγαλύτερο αριθμό γυναικών απ' ό,τι ανδρών, δημιουργεί το τεκμήριο ότι υπάρχει δυσμενής διάκριση λόγω φύλου, αντίθετη προς το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας. Αλλά, για να επιβεβαιωθεί ότι το τεκμήριο αυτό ισχύει, πάλι στο εθνικό δικαστήριο θα απόκειται να εξακριβώσει ότι αυτή η διαφορετική μεταχείριση δεν εξηγείται από παράγοντες αντικειμενικούς και ξένους προς οποιαδήποτε δυσμενή διάκριση λόγω φύλου [47].

63. Έρχομαι τώρα στην αναζήτηση τέτοιων παραγόντων.

Επί της υπάρξεως αντικειμενικού δικαιολογητικού λόγου

64. Το Δικαστήριο έχει προβεί σε αντιστροφή του βάρους αποδείξεως στον τομέα αυτόν. Συγκεκριμένα, στον θεσπίσαντα το μέτρο που κατά τεκμήριο θεωρείται γενεσιουργό δυσμενών διακρίσεων απόκειται να προσκομίσει τα στοιχεία που αποδεικνύουν ότι το μέτρο αυτό οφείλεται σε αντικειμενικούς δικαιολογητικούς λόγους, ασχέτους προς οποιαδήποτε πρόθεση δυσμενούς διακρίσεως [48]. Εφόσον, εν προκειμένω, το επίμαχο μέτρο είναι νομοθετικής φύσεως, το βάρος αποδείξεως φέρει η Γερμανική Κυβέρνηση.

65. Η εκτίμηση του αν οι εκτεθέντες λόγοι αρκούν για να εξαλείψουν οποιοδήποτε γενεσιουργό δυσμενών διακρίσεων χαρακτηριστικό της επίμαχης διατάξεως απόκειται στο εθνικό δικαστήριο, «που είναι το μόνο αρμόδιο να εκτιμήσει τα πραγματικά περιστατικά και να ερμηνεύσει την εθνική νομοθεσία» [49].

66. Ωστόσο, το Δικαστήριο θα πρέπει να παράσχει στο δικαστήριο αυτό κάποιες ενδείξεις: τα επιλεγέντα μέσα πρέπει να εξυπηρετούν *πραγματική ανάγκη*, να είναι *ικανά να επιτύχουν τον επιδιωκόμενο στόχο* και να είναι *αναγκαία* προς τούτο [50].

47 — Βλ., για παράδειγμα, την προαναφερθείσα στην υποσημείωση 16 απόφαση Ruzius-Wilbrink, σκέψη 15, και την απόφαση της 7ης Μαΐου 1991, C-229/89, Επιτροπή κατά Βελγίου (Συλλογή 1991, σ. I-2205, σκέψη 13).

48 — Η Επιτροπή υπέβαλε στις 27 Μαΐου 1988 μια πρόταση οδηγίας, COM(88) 269 τελικό, σχετικά με το βάρος αποδείξεως στον τομέα της ισότητας των αμοιβών και της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών, πρόταση οδηγίας η οποία ουσιαστικώς επαναλαμβάνει τις αρχές που συνάγονται από τη νομολογία του Δικαστηρίου (ΕΕ C 176, σ. 5).

49 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 15 απόφαση Rinner-Kühn, σκέψη 15.

50 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 17 απόφαση Bilka, σκέψη 37.

67. Έτσι, προκειμένου περί των εκ του νόμου συστημάτων κοινωνικής ασφαλίσεως, η απόδειξη ότι συντρέχουν οι ανωτέρω δικαιολογητικοί λόγοι προσκομίζεται αφ' ης στιγμής:

«(...) [το κράτος μέλος] είναι σε θέση να αποδείξει ότι τα επιλεγέντα μέσα ανταποκρίνονται σ' έναν αναγκαίο σκοπό της *κοινωνικής πολιτικής* του, ότι είναι κατάλληλα για την επίτευξη του επιδιωκομένου με την πολιτική αυτή σκοπού και είναι αναγκαία προς τον σκοπό αυτό, [καθόσον] το γεγονός και μόνο ότι το σύστημα επιδομάτων ευνοεί πολύ μεγαλύτερο αριθμό ανδρών εργαζομένων δεν μπορεί να θεωρηθεί ως παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως» [51].

68. Η Γερμανική Κυβέρνηση επιχειρεί να δικαιολογήσει την επίμαχη νομοθεσία χρησιμοποιώντας ως έρεισμα ακριβώς την κοινωνική πολιτική της [52].

69. Εκ προοιμίου, πρέπει να επιλυθεί ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα που ήγειραν η Γερμανική Κυβέρνηση και οι εκπρόσωποι άλλων κυβερνήσεων κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση. Στις υποθέσεις που εκδικάζει σήμερα το Δικαστήριο, του ζητείται να αποφανθεί επί του συμβιβαστού μιας εθνικής ασφαλιστικής ρυθμίσεως με την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως. Εν προκειμένω δεν τίθεται καθόλου ζήτημα αρμοδιότητας στον τομέα της κοινωνικής ασφαλίσεως. Όμως, η Γερμανική Κυβέρνηση, επιχειρώντας να δικαιολογήσει την επίμαχη ρύθμιση, υπογραμμίζει ότι εν πάση περιπτώσει η αρχή της *επικουρικότητας* συνηγορεί υπέρ της διατηρήσεως σε ισχύ των συστημάτων κοινωνικής ασφαλίσεως «(...) που έχουν δοκιμαστεί (...) και που έχουν αναπτυχθεί στο πλαίσιο της εθνικής έννομης τάξεως, και συγκεκριμένα στον τομέα της κοινωνικής ασφαλίσεως» [53].

Δεν αμφισβητείται ότι, δυνάμει των άρθρων 117 επ. της Συνθήκης ΕΚ, τα κράτη μέλη διατηρούν τις αρμοδιότητές τους στον τομέα της κοινωνικής ασφαλίσεως και, μεταξύ άλλων, παραμένουν ελεύθερα να ρυθμίζουν τις προϋποθέσεις υπαγωγής στα διάφορα συστήματα κοινωνικής ασφαλίσεως. Το Δικαστήριο είχε ήδη την ευκαιρία να υπογραμμίσει τα εξής:

«Οι αρχές αυτές και οι σκοποί αυτοί εγγράφονται στο πλαίσιο μιας κοινωνικής πολιτικής η οποία, στην παρούσα κατάσταση του κοινοτικού δικαίου, εμπίπτει στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, τα οποία διαθέτουν εύλογο περιθώριο εκτιμήσεως όσον αφορά τη φύση των μέτρων κοινωνικής προστασίας και τους συγκεκριμένους τρόπους πραγματοποιήσεώς τους» [54].

51 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 47 απόφαση Επιτροπή κατά Βελγίου, σκέψη 19, η υπογράμμιση δική μου. Βλ., επίσης, με το αυτό περιεχόμενο, την απόφαση της 19ης Νοεμβρίου 1992, C-226/91, Molenbroek (Συλλογή 1992, σ. I-5943, σκέψη 13), και την προαναφερθείσα στην υποσημείωση 46 απόφαση Roks κ.λπ., σκέψη 34.

52 — Βλ. τις παρατηρήσεις της Γερμανικής Κυβερνήσεως στην υπόθεση Nolle, σημεία 30 επ.

53 — Όπ.π., σημείο 42.

54 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 47 απόφαση Επιτροπή κατά Βελγίου, σκέψη 22.

Όμως, το Δικαστήριο έχει επίσης διευκρινίσει:

«(...) ότι, καθορίζοντας τις προϋποθέσεις όσον αφορά τη σύσταση του δικαιώματος για υπαγωγή σε σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως, *τα κράτη μέλη υποχρεούνται να τηρούν τις διατάξεις του ισχύοντος κοινοτικού δικαίου*» [55].

Η εξαγγελλόμενη στο άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας αρχή της ίσης μεταχειρίσεως των φύλων εντάσσεται όντως στις «διατάξεις του ισχύοντος κοινοτικού δικαίου» στις οποίες αναφέρθηκε το Δικαστήριο.

70. Συνεπώς, η αρμοδιότητα που έχουν τα κράτη μέλη βάσει της Συνθήκης στον τομέα της κοινωνικής ασφαλίσεως δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να τα απαλλάξει από την υποχρέωση να τηρούν την εξαγγελλόμενη στην οδηγία αρχή, καθόσον: «(...) το κοινοτικό δίκαιο δεν εμποδίζει ένα κράτος μέλος, όταν ελέγχει τις κοινωνικές του δαπάνες, να λαμβάνει μέτρα που έχουν ως αποτέλεσμα την αφαίρεση από ορισμένες κατηγορίες προσώπων του ευεργετήματος παροχών κοινωνικής ασφαλίσεως, *υπό την προϋπόθεση ότι τα μέτρα αυτά δεν αντιτίθενται στην αρχή της ίσης μεταχειρίσεως* ανδρών και γυναικών, όπως ορίζεται στο άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7» [56].

71. Θα εξετάσω τώρα τους άλλους δικαιολογητικούς λόγους που προβάλλει η Γερμανική Κυβέρνηση.

72. Πρώτον, η Γερμανική Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι ο αποκλεισμός των «ησσόνων» εργαζομένων από τα συστήματα κοινωνικής ασφαλίσεως συνάδει με μια θεμελιώδη αρχή του γερμανικού συστήματος κοινωνικής ασφαλίσεως.

Δεν αμφισβητείται ότι κάθε κράτος μέλος είναι ελεύθερο να «διαρθρώνει» την κοινωνική νομοθεσία του κατά τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλίζει τη *συνοχή* της [57]. Ο μέχρι ενός ορισμένου ορίου αμοιβής αποκλεισμός μιας κατηγορίας εργαζομένων από το σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως μπορεί να εντάσσεται στην προοπτική αυτή. Εξάλλου, και άλλα κράτη μέλη προβλέπουν παρεμφερή μέτρα: π.χ. η Ιρλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας και Βόρειας Ιρλανδίας. Πρέπει πάντως να εξακριβωθεί ότι ο αποκλεισμός αυτός όντως συνιστά θεμελιώδη αρχή του γερμανικού συστήματος κοινωνικής ασφαλίσεως, πρόσφορη και απαραίτητη για την εξασφάλιση της συνοχής του εν λόγω συστήματος.

55 — Απόφαση της 3ης Μαΐου 1990, C-2/89, Kits van Heijningen (Συλλογή 1990, σ. I-1755, σκέψη 20, η υπογράμμιση δική μου).

56 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 46 απόφαση Roks κ.λπ., σκέψη 29, η υπογράμμιση δική μου.

57 — Βλ., όσον αφορά τη φορολογική πολιτική, την προαναφερθείσα στην υποσημείωση 47 απόφαση Επιτροπή κατά Βελγίου, σκέψη 21.

Η γερμανική νομοθεσία θα μπορούσε να δικαιολογηθεί — όπως υπογραμμίζει η Επιτροπή [58] — και από την ανάγκη προσαρμογής του συστήματος κοινωνικής ασφαλίσεως στη μεταβολή της πυραμίδας των ηλικιών, η οποία οφείλεται σε γήρανση του πληθυσμού. Η πλειονότητα των κρατών μελών έχει να αντιμετωπίσει σήμερα την εξέλιξη αυτή και κατά συνέπεια το καθένα προσπαθεί να προσαρμόσει το βασιζόμενο σε εισφορές σύστημά του κοινωνικής ασφαλίσεως. Ο αποκλεισμός του «λιγότερου δραστηρίου» μέρους των εργαζομένων από το σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως μπορεί να είναι μία από τις προτεινόμενες λύσεις. Ωστόσο, ο αποκλεισμός αυτός δεν αποτελεί συνηθισμένη αρχή στα άλλα κράτη μέλη.

73. Η Γερμανική Κυβέρνηση ισχυρίζεται επίσης ότι η υπαγωγή των «ησσόνων» εργαζομένων στα συστήματα κοινωνικής ασφαλίσεως θα ανέτρεπε τη χρηματοδοτική ισορροπία σε βαθμό που να απειλείται το σύνολο του συστήματος.

Πάντως, το Δικαστήριο έχει ήδη αρνηθεί ρητά να αναγνωρίσει ότι λόγοι αναγόμενοι στον προϋπολογισμό μπορούν να αποτελέσουν δικαιολογία:

«(...) καίτοι θεωρήσεις αναγόμενες στον προϋπολογισμό μπορούν να αποτελούν το έρεισμα των επιλογών κοινωνικής πολιτικής ενός κράτους μέλους και να επηρεάζουν τη φύση ή την έκταση των μέτρων κοινωνικής προστασίας που επιθυμεί να θεσπίσει το κράτος αυτό, δεν συνιστούν πάντως, αυτές καθαυτές, σκοπό επιδιωκόμενο με την πολιτική αυτή και, επομένως, *δεν μπορούν να δικαιολογούν* διάκριση σε βάρος ενός από τα δύο φύλα»,

και έχει προσθέσει ότι αντιθέτως:

«(...) το να γίνει δεκτό ότι θεωρήσεις αναγόμενες στον προϋπολογισμό μπορούν να δικαιολογούν διαφορά μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών η οποία, ελλείψει αυτών, θα συνιστούσε έμμεση διάκριση λόγω φύλου, απαγορευόμενη από το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7, *συνεπάγεται ότι η εφαρμογή και το περιεχόμενο ενός τόσο θεμελιώδους κανόνα του κοινοτικού δικαίου, όπως της ισότητας ανδρών και γυναικών, μπορούν να ποικίλλουν, από πλευράς χρόνου και τόπου, ανάλογα με την κατάσταση των δημοσίων οικονομικών των κρατών μελών*» [59].

Συνεπώς, το επιχείρημα αυτό δεν μπορεί να αποτελέσει αντικειμενικό δικαιολογητικό λόγο.

74. Η Γερμανική Κυβέρνηση φρονεί, εξάλλου, ότι οι ολέθριες επιπτώσεις που θα είχε για την *πολιτική απασχολήσεως* η κατάργηση της απαλλαγής από την υποχρέωση καταβολής εισφορών για την κοινωνική ασφάλιση των «ησσόνων» εργαζομένων δικαιολογούν τα μέτρα αυτά.

58 — Βλ. τις παρατηρήσεις της στην υπόθεση Nolte, σημείο 65, και στην υπόθεση Megner και Scheffel, σημείο 35, προς το τέλος.

59 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 46 απόφαση Roks κ.λπ., σκέψεις 35 και 36, η υπογράμμιση δική μου.

Το ζήτημα αυτό αξίζει, κατά την άποψή μου, να εξεταστεί όλως ιδιαιτέρως από το εθνικό δικαστήριο. Το υφιστάμενο σύστημα είναι χωρίς καμία αμφιβολία πολύ «ελκυστικό» για τους εργοδότες, οι οποίοι απαλλάσσονται της υποχρεώσεως να φέρουν τα ασφαλιστικά βάρη όταν απασχολούν «ήσσονες» εργαζομένους. Εξάλλου, αυτό το είδος δραστηριότητας έλκει το 8 με 10 % (κατά τις εκτιμήσεις των διαφόρων υποβαλόντων προφορικές παρατηρήσεις) των Γερμανών εργαζομένων. Η αναλογία αυτή πόρρω απέχει του να είναι αμελητέα. Όμως, υπάρχει ο φόβος ότι η κατάργηση της απαλλαγής από την υποχρέωση καταβολής εισφορών για την κοινωνική ασφάλιση των «ησσόνων» εργαζομένων θα έχει πολλές ολέθριες συνέπειες για την αγορά εργασίας.

Για παράδειγμα, θα εξακολουθούσαν οι εργοδότες να προσφέρουν τέτοιες θέσεις εργασίας αν αυτές συνεπάγονταν αυξημένη επιβάρυνση, οφειλομένη στο «κόστος» των εισφορών κοινωνικής ασφαλίσεως; Δεν είναι και πολύ πιθανό. Βέβαια, η «ήσσων» εργασία θα μπορούσε να υποκατασταθεί από την εργασία μερικής απασχολήσεως ή ακόμη από την εργασία πλήρους απασχολήσεως. Τότε όμως θα περιοριζόταν πολύ η δυνατότητα προσλήψεων και θα αποκλειόταν από την απασχόληση πολύ μεγάλος αριθμός προσώπων, τα οποία θα ήσαν μέχρι τότε μέλη του ενεργού πληθυσμού χάρη στην ύπαρξη θέσεων «ήσσονος» εργασίας. Τελικά, τα πρόσωπα αυτά θα διέτρεχαν τον κίνδυνο να οδηγηθούν στην *ανεργία*.

Υπάρχει επίσης ο κίνδυνος μιας άλλης ολέθριας συνέπειας: της επεκτάσεως της *μαύρης αγοράς εργασίας*. Συγκεκριμένα, ορισμένο μέρος του πληθυσμού, ιδίως για οικογενειακούς λόγους, είναι διαθέσιμο στην αγορά εργασίας μόνο για πολύ μικρό αριθμό ωρών την εβδομάδα. Αν οι επιχειρήσεις αρνηθούν του λοιπού να τα προσλαμβάνουν λόγω του προσθέτου «κόστους» που αυτό θα συνεπάγεται, τα πρόσωπα αυτά κατά πάσα πιθανότητα θα αναγκαστούν να δεχθούν να εργαστούν στη μαύρη αγορά εργασίας.

Τελικά, το ισχύον σύστημα έχει το πλεονέκτημα ότι εντάσσει στον ενεργό πληθυσμό ορισμένο μέρος του πληθυσμού, το οποίο διαφορετικά είναι πιθανόν ότι θα αποκλειόταν από τον ενεργό πληθυσμό.

Εξάλλου, σε τέτοιου είδους επιχειρήματα το Δικαστήριο επέδειξε ευαισθησία με την απόφαση Kirsammer-Hack [60], κρίνοντας ότι δικαιολογείται αντικειμενικώς μια ρύθμιση «η οποία (...) εντάσσεται σ' ένα σύνολο μέτρων που σκοπό έχουν να ελαφρύνουν τις υποχρεώσεις που βαρύνουν τις μικρές επιχειρήσεις, οι οποίες διαδραματίζουν ουσιώδη ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη και στη *δημιουργία θέσεων απασχολήσεως* εντός της Κοινότητας» [61].

75. Η Γερμανική Κυβέρνηση πιστεύει ότι μπορεί να αντλήσει επιχειρήματα και από το ότι άλλα κράτη μέλη προβλέπουν επίσης ένα όριο αμοιβής για την υπαγωγή στα συστήματα κοινωνικής ασφαλίσεως. Η ίδια η Επιτροπή έχει προβλέψει ένα τέτοιο όριο σε πρόταση οδηγίας [62].

60 — Απόφαση της 30ής Νοεμβρίου 1993, C-189/91 (Συλλογή 1993, σ. I-6185).

61 — Σκέψη 33, η υπογράμμιση δική μου.

62 — Πρόταση οδηγίας COM(90) 228 τελικό, της 29ης Ιουνίου 1990, σχετικά με ορισμένες σχέσεις εργασίας όσον αφορά τις στρεβλώσεις του ανταγωνισμού (ΕΕ C 224, σ. 6· τροποποίηση της 7ης Νοεμβρίου 1990, ΕΕ C 305, σ. 8).

Είναι αλήθεια ότι μόνο τέσσερα εθνικά δίκαια δεν προβλέπουν, κατ' αρχήν, καμία εξαίρεση από την υπαγωγή της μισθωτής εργασίας στην κοινωνική ασφάλιση (το γαλλικό, το ελληνικό, το ιταλικό και το πορτογαλικό δίκαιο). Στα άλλα εθνικά δίκαια, υφίστανται όντως κανόνες που αποκλείουν ορισμένες εργασίες από την υπαγωγή στην κοινωνική ασφάλιση, βάσει διαφόρων κριτηρίων (διάρκεια, καταβαλλόμενη αμοιβή κ.λπ.).

Αντιθέτως, μόνον η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, η Ιρλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας και Βόρειας Ιρλανδίας έχουν θεσπίσει κανόνες επιτρέποντες τη μη υπαγωγή στην κοινωνική ασφάλιση της μισθωτής εργασίας που παρέχεται μεν κατά τακτά διαστήματα, αλλά δεν απαιτεί πολύωρη απασχόληση. Εξάλλου, η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας τάσσει το υψηλότερο όριο αμοιβής.

Συνεπώς, δεν μπορεί κανείς να γενικεύσει και να θεωρήσει ότι ο αποκλεισμός από το σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως των προσώπων που ασκούν «ήσσονα» δραστηριότητα αποτελεί συνήθη αρχή όλων των συστημάτων κοινωνικής ασφαλίσεως των κρατών μελών. Εν πάση περιπτώσει, η διαπίστωση αυτή δεν θα μπορούσε να αποτελέσει δικαιολογητικό λόγο.

76. Τέλος, και γενικότερα, η Γερμανική Κυβέρνηση φρονεί ότι «(...) η κατάργηση της απαλλαγής από την υποχρέωση καταβολής εισφορών για την κοινωνική ασφάλιση των "ησσόνων" εργασιών θα δημιουργούσε *σοβαρά προβλήματα* στο εκ του νόμου σύστημα ασφαλίσεως γήρατος» [63].

Συναφώς, θα υπενθυμίσω απλώς ότι:

«το πολύπλοκο ορισμένων καταστάσεων σε ένα κράτος δεν μπορεί να αλλοιώσει τη νομική φύση κοινοτικών διατάξεων με άμεση ισχύ, πολύ λιγότερο δε καθόσον ο κοινοτικός κανόνας πρέπει να έχει την ίδια ισχύ σε όλα τα κράτη μέλη» [64].

Πιο συγκεκριμένα,

«δεν είναι δυνατό να γίνεται επίκληση της φερομένης πολυπλοκότητας των συστημάτων κοινωνικής ασφαλίσεως για να παραλύσει η εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως. Ακριβώς λόγω της πολυπλοκότητας των νομικών συστημάτων προέβλεψε η οδηγία προθεσμία εκτελέσεως αρκετά μακρά (έξι ετών) έτσι ώστε να μην είναι θεμιτό να επικαλούνται τα κράτη μέλη τέτοιες δυσχέρειες για να δικαιολογήσουν τη μη πλήρη και ορθή ακόμη εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου» [65].

63 — Σημείο 49 των παρατηρήσεών της στην υπόθεση Nolte, η υπογράμμιση δική μου.

64 — Απόφαση της 3ης Απριλίου 1968, 28/67, Molkerei-Zentrale (Συλλογή τόμος 1965-1968, σ. 715, 722).

65 — Προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Cruz Vilaça που αναπτύχθηκαν στην υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η προαναφερθείσα στην υποσημείωση 10 απόφαση Borrie Clarke, σημείο 31.

Συνεπώς, είναι αμφισβητήσιμο αν μπορεί να θεωρηθεί ως αντικειμενικός λόγος δικαιολογήσεως της άνισης μεταχειρίσεως οποιαδήποτε δυσχέρεια που είναι δυνατόν να προκύψει από την κατάργηση του κανόνα περί μη υπαγωγής των «ησσόνων» εργασιών στην ασφάλιση αναπηρίας και γήρατος.

77. Για να ολοκληρώσω επί του ζητήματος αυτού, θα σημειώσω ότι εν πάση περιπτώσει στα εθνικά δικαστήρια απόκειται να λάβουν υπόψη τα ανωτέρω αναπτυχθέντα επιχειρήματα προκειμένου να σταθμίσουν αν η επίμαχη νομοθεσία μπορεί να δικαιολογηθεί από αντικειμενικούς παράγοντες, ξένους προς δυσμενείς διακρίσεις λόγω φύλου.

78. Συνεπώς, μετά την ολοκλήρωση των συλλογισμών αυτών και λαμβανομένου υπόψη ότι παραμένουν εκκρεμή διάφορα ζητήματα τα οποία απόκειται στα εθνικά δικαστήρια να επιλύσουν, προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει καταφατική απάντηση στο κοινό ερώτημα στις δύο υποθέσεις (υπό την επιφύλαξη της δυνατότητας εφαρμογής της οδηγίας επί της προσφεύγουσας της κύριας δίκης στην υπόθεση Nolte), υπό την προϋπόθεση πάντως ότι οι εθνικές διατάξεις θίγουν σαφώς περισσότερες γυναίκες απ' ό,τι άνδρες, εκτός αν η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας μπορέσει να αποδείξει ότι η νομοθεσία αυτή δικαιολογείται από αντικειμενικούς παράγοντες, άσχετους προς οποιαδήποτε δυσμενή διάκριση λόγω φύλου.

79. Θα εξετάσω τώρα το δεύτερο ερώτημα που τέθηκε στο πλαίσιο της υποθέσεως Nolte.

Στην περίπτωση που αναγνωριστεί ότι η επίμαχη νομοθεσία είναι γενεσιουργός διακρίσεων και ως εκ τούτου αντίθετη προς το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας, παρέχεται δικαίωμα λήψεως συντάξεως αναπηρίας, ακόμη και αν δεν έχουν καταβληθεί υποχρεωτικές εισφορές;

80. Με το δεύτερο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί από το Δικαστήριο να διευκρινίσει τις συνέπειες που έχει για τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα η καταφατική απάντηση στο πρώτο ερώτημα.

81. Μόνον επικουρικώς υποβάλλω τις παρατηρήσεις μου επί του ζητήματος αυτού, καθόσον νομίζω ότι η Nolte δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας [66].

82. Πάντως, θα περιοριστώ να υπενθυμίσω ότι, ελλείψει αντικειμενικών δικαιολογητικών λόγων, η προσφεύγουσα της κύριας δίκης έχει το δικαίωμα να εφαρμοστεί επ' αυτής η ίδια ρύθμιση που εφαρμόζεται επί των άλλων εργαζομένων που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση, «ρύθμιση που παραμένει, λόγω της μη εκτελέσεως της (...) οδηγίας, το μόνο έγκυρο σύστημα αναφοράς» [67].

66 — Βλ. ανωτέρω τις παρατηρήσεις μου επί του ζητήματος αυτού, σημεία 36 έως 43.

67 — Αποφάσεις Borrie Clarke, προαναφερθείσα στην υποσημείωση 10, διατακτικό, Federatie Nederlandse Vakbeweging, προαναφερθείσα, διατακτικό, και McDermott και Cotter, προαναφερθείσα στην υποσημείωση 13, διατακτικό, σημείο 2. Βλ., επίσης, την προαναφερθείσα στην υποσημείωση 16 απόφαση Ruzius-Wilbrink, σκέψη 21.

83. Συνεπώς, πρέπει να συναχθεί το συμπέρασμα ότι, στην περίπτωση που δοθεί καταφατική απάντηση στο πρώτο ερώτημα, η προσφεύγουσα της κύριας δίκης, ακριβώς όπως οι λοιποί «ήσσονες» εργαζόμενοι, πρέπει να περιαχθεί στην ίδια θέση με αυτή στην οποία θα βρισκόταν αν πληρούσε τις προϋποθέσεις προσβάσεως στις κοινωνικές παροχές.

84. Κατόπιν των ανωτέρω, προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει στα ερωτήματα τις εξής απαντήσεις:

Στην υπόθεση C-317/93:

«— Το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978, περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως, πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αντίκειται στην εθνική ρύθμιση η οποία αποκλείει από το προβλεπόμενο από τον νόμο σύστημα ασφαλίσεως γήρατος τις εργασίες που κατά κανόνα συνεπάγονται λιγότερες από δεκαπέντε ώρες εργασίας την εβδομάδα και μισθό μη υπερβαίνοντα το ένα έβδομο του μηνιαίου μισθού αναφοράς, εφόσον το μέτρο αυτό θίγει πολύ περισσότερες γυναίκες απ' ό,τι άνδρες, εκτός αν η εν λόγω ρύθμιση δικαιολογείται από αντικειμενικούς παράγοντες, άσχετους προς οποιαδήποτε δυσμενή διάκριση λόγω φύλου.

— Πρόσωπο μη καλυπτόμενο από το άρθρο 2 της οδηγίας 74/7/ΕΟΚ δεν μπορεί να επικαλεστεί το άρθρο 4 της οδηγίας αυτής.

— Το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι, ελλείψει ορθής εφαρμογής της οδηγίας, τα πρόσωπα που κυρίως έχουν περιέλθει σε μειονεκτική θέση λόγω της διατηρήσεως της δυσμενούς διακρίσεως έχουν το δικαίωμα τόσο να τύχουν της ίδιας μεταχειρίσεως που τυγχάνουν τα λοιπά μέλη του ενεργού πληθυσμού όσο και να εφαρμοστεί επ' αυτών η ίδια ρύθμιση περί κοινωνικής ασφαλίσεως που εφαρμόζεται επί των λοιπών μελών του ενεργού πληθυσμού.»

Στην υπόθεση C-444/93:

«Το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978, περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχει-

ρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως, πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αντίκειται τόσο στην εθνική ρύθμιση η οποία εξαιρεί από την υποχρέωση ασφαλίσεως στο πλαίσιο των προβλεπομένων από τον νόμο συστημάτων ασφαλίσεως ασθενείας και ασφαλίσεως γήρατος τις εργασίες που κατά κανόνα συνεπάγονται λιγότερες από δεκαπέντε ώρες απασχολήσεως την εβδομάδα και μισθό μη υπερβαίνοντα το ένα έβδομο του μηνιαίου ποσού αναφοράς, όσο και στην εθνική ρύθμιση η οποία εξαιρεί από την υποχρέωση καταβολής εισφορών στο πλαίσιο του προβλεπομένου από τον νόμο συστήματος ασφαλίσεως κατά της ανεργίας τις μισθωτές δραστηριότητες που συνήθως περιορίζονται, από τη φύση τους, σε ωράριο κατά κανόνα κατώτερο των δεκαοκτώ ωρών την εβδομάδα ή που έχουν εξαρχής περιοριστεί κατ' αυτόν τον τρόπο βάσει συμβάσεως εργασίας, εφόσον τα μέτρα αυτά πλήττουν πολύ περισσότερες γυναίκες απ' ό,τι άνδρες, εκτός αν η εν λόγω ρύθμιση δικαιολογείται από αντικειμενικούς παράγοντες, άσχετους προς οποιαδήποτε δυσμενή διάκριση λόγω φύλου.»